



ЧОЛОВІКИ І МАСКУЛІННІСТЬ У ПРОЗІ ІВАНА ФРАНКА

(Рецензія на видання: Шмега К. Дискурс маскулінності у прозі Івана Франка.

Київ: Наукова думка, 2022. 230 с.).

Ірина РОЗДОЛЬСЬКА

Жінка як глобальна метафора «Прекрасної епохи» помежів'я XIX і XX століть, яка стала способом омовлення та окреслення модерного мислення, аж до успішної когнітивної формули «модернізм – це фемінізм» (Соломія Павличко) поступово реалізувалася за п'ятдесят років в окремі феміністичні гендерні студії, що виймають «другу статтю» (Симона де Бовуар) із патріархального світу як світу чоловіків, світу, в якому на все воля Бога і мужчини, останній при цьому – «Ессе homo» – насамперед загальнолюдський зразок. Синонімізація, уподібнення маскулінного і загальнолюдського відсунуло «першу статтю» на маргінес гуманітаристики як щось загальновідоме, пізнане, звичне, традиційне, а значить «не нове», а «старе», за назвою літературно-критичної студії Івана Франка, в результаті маскулінні студії як академічна галузь міждисциплінарного характеру окреслилися значно пізніше.

Період «переступного віку» в історії української літератури перебуває на етапі реконструкції його повноти з окресленням імен учасників, структур, генераційних феноменів, встановленням поколіннєвих епонімів-носіїв ідей модерності і насамперед з осмисленням гендерної його природи як фемінної. Окреме і визначне місце у ньому займає життєтворчий феномен І. Франка. Свідомо обрана постава і практика «наукового реаліста» (Іван Денисюк) та літератора – «робітника на полі людського поступу», «вигодуваного твердим мужицьким хлібом» (І. Франко), спонукували митця применшувати прояви «нового» стилю у власних майстерверках, при цьому Каменяр залишався митцем-новатором модерного типу і прогресивно мислячим чоловіком, завдяки якому галицький феміністичний рух суттєво укріпився.

Звідси гендерне дослідження естетики та поетики маскулінності у прозі І. Франка, яке запропонувала Катерина Шмега, виводить означену проблематику з тіні феміністичних студій, де частково зачіпалася, щоби надати повноцінного наукового виразу, що є актуальним і науково своєчасним. Монографія скерована на стереометричне, поліаспектне прочитання маскулінного дискурсу Франкової белетристики як такого, що маркує і історико-літературний силует життєтворчості самого митця, і літературну епоху.

У зв'язку з інтердисциплінарним статусом наукової теми, її ключового поняття маскулінності, постає потреба адаптувати культурологічні, історичні, соціологічні, психологічні, політологічні теоретико-методологічні засади потрактування

маскулінності в історико-літературній площині гендерного аналізу, тому у структурі роботи закономірним і камертонним щодо формування власного дослідницького фокусу авторки та аналітичного апарату постає її перший, теоретичний, розділ. Занурення в історію й теорію гендеру дало змогу дослідниці встановити інтердисциплінарний статус поняття і його різновидів, підсумувати, що маскулінність як прояв соціальної статі є психосоціокультурним конструктом, із ширшим колом значень за біологічний.

На основі плюралістського контексту дефініцій літературної проблематики літературного гендеру авторка формулює придатні для власної концепції визначення ключових понять, найважливішим із яких є «маскулінність» – «елемент культури», сукупність змінних, «залежно від соціокультурного і часового контексту», «психофізичних і поведінкових ознак, які приписують чоловікам», а також «гендерна ідентичність» (переживання власної відповідності «нормам» соціальної статі) та «гендерна роль» (соціальна й усвідомлена гендерна ідентичність індивіда). При цьому значна сенсовірна роль надається «стереотипам маскулінності». Новим змістом наділено поняття образу героя; тут «маскулінний образ» є не узвичасним образом чоловіка взагалі, а репрезентантом «чоловічої гендерної ролі», якою наділений персонаж і яка має розлогу художню проєкцію. Повторення в маскулінних персонажах наборів психологічно-поведінкових ознак спонукає виокремлювати «маскулінний тип» як узагальнений образ-персонаж. Соціально-культурна природа поняття маскулінності потребує говорити про нього в широкому контексті прагматичних зв'язків та з увагою до гендерної специфіки мовленнєвої поведінки, тобто як про «дискурс», навіть про мовно-поведінкову специфіку гендеру, «гендерлект».

Відповідно обґрунтовані у першому розділі дослідницькі стратегії та термінологічний апарат застосовано у наступних розділах під час безпосереднього текстового аналізу художнього моделювання маскулінних образів.

Новими результатами і літературознавчими фактами, які виростають з аналізу збірки «Рутенці», творів «На дні», «Лель і Полель», «Борис Граб», «Перехресні стежки», «Ріпник», «Для домашнього огнища» тощо на перехресті історичного, соціологічного, типологічного, біографічного, психологічного, екзистенційного, структурного підходів є запропонована класифікація наскрізних маскулінних типів «реформатора», «наставника», «гешефтсмана» – «ділового чоловіка», «змарнованого чоловіка», «бунтівника». Такий підхід дав змогу по-новому прочитати твори «бориславського циклу» – як відбиток концепту «нової прекрасної епохи» – власне урбанізованої та індустріалізованої, яка детермінує маскулінний стан свідомості в широкій гамі екзистенційних вібрацій ріпників та перших промислових магнатів – у процесі становлення нового чоловіка як нової людини нової доби, а не просто соціально і класово дискримінованого пролетарія. Звідси і «робітничче побратимство» – не класове, а чоловіче братство на основі спорідненості етосів. Прикметно, що позитивні варіанти маскулінного типу є носіями концепту сили, яка, за І. Франком, доводить К. Шмега, є силою розуму, а отже, вони можуть претендувати на статус «вищої», «елітарної» людини, що його факт народження у вищому класі дати не

може. Так прокладається місток до ідеї «культурного героя» як маскулінного ідеалу І. Франка, обґрунтування якої здійснюється також на прикладі життєпису самого митця.

Типологічне портретування чоловіка через жінку також увиразнює гендерні сенси Франкових героїв, дає можливість побачити в образі маскулінному і фемінні риси (екзальтацію, манію, імпульсивність) і власне маскулінні, що дало змогу говорити про тип «фемінного чоловіка».

Авторку цікавлять мовленнєві прояви комунікативної поведінки чоловічого героя і типу, характеротворчі властивості мовлення, його гендерні ознаки вкупі з невербальною поведінкою у чоловічому та жіночому середовищі, художнє омовлення чоловічої тілесності. Виокремлення дослідницького ракурсу справедливо вмотивовано письменницькою стратегією Франка-прозаїка, за якою мовлення героя має суттєве естетичне навантаження – психологічне, соціальне, історичне, авторка ж творить власну нішу, з'ясовуючи гендерні особливості. Мовлення відрізняє типи маскулінному, «звірські» натури від «екологічних», діалоги і монологи є полем боротьби за розширення влади і впливу персонажа, означає маскулінну роль, яку персонаж грає в тому чи іншому комунікативному моменті. Проаналізовані розмови Франкових чоловіків-героїв ще раз утверджують у думці, що професійний та соціально-політичний аспекти життя нового чоловіка є визначальними для його гендерної ідентичності, компетентність у цих сферах потрактована знаком їхньої сили і оригінальним виокремленням «компетентного мовця» і «мовця-маніпулятора».

Динамічний психологічний портрет персонажа доповнює, крім аналізу його вербальної поведінки, також і аналіз невербальної – з фонологічним, тембральним, жестовим, мімічним, синтаксичним, лексичним ракурсами, а також аналіз умовчань-апосіопез та тілесності як єдиного простору душі й тіла. Цікаво, що услід за рецепцією власних героїнь, І. Франко потрактовує чоловіче тіло важливою складовою маскулінного ідеалу та взагалі «красоти людської». Справедливо підсумовано про рівновагу в поезії чоловічого портрета концептів «дух» – «тіло».

Розвідка постає першою комплексною студією маскулінності в белетристиці І. Франка на перетині соціокультурного й біографічного та психоаналітичного контекстів, новою є й робота авторки з «гендерним маскулінним аналізом» художнього героя і генералізація саме такої точки зору, дослідницької “point of view”, яка у підсумку спроможна дати об'єктивну, історично чинну оцінку Франкового феномена, не применшити його загальнолюдський і мистецький масштаб. Новаторство проявляється в гендерному наповненні персонажної характерології Франкового концепту чоловіка (гендерна парадигма із психолінгвістичними, міфологічними, тілесними, архетипними, психокомунікативними типологічними параметрами).

Маніфестований дослідницький ракурс буде цікавим не лише літературознавцям, але і спеціалістам із суміжних галузей гуманітаристики – історикам, культурологам, психологам, соціологам, філософам.

Ірина Роздольська – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури імені акад. М. Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка (вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна).

Iryna Rozdolska – Dr. Sc. (Philology), Full Professor, Acad. M. Vozniak Department of Ukrainian Literature, Lviv Ivan Franko National University (1 Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine).

E-mail: yaremchuk.iryana74@gmail.com

Дата подання: 23 червня 2023 р.